

Naționalism sau democratism?

ANDREI ROTH, EDITURA PRO EUROPA, 1999

Se înmulțesc, în ultima vreme, la noi, studiile de calitate asupra fenomenului naționalist. Tot mai multe cărți abordează tema dintr-un unghi de vedere ce relevă nu numai un interes de conjunctură pentru un subiect fierbinte, ci, esențialmente, un cu totul alt stil de argumentare decât cel existent pînă în 1989 chiar în mediile culturale cele mai deschise ideologic. Asistăm, de fapt, la o schimbare de paradigmă, în concordanță cu perspectivele curente în literatura de specialitate din țările occidentale. Vechiului mod de abordare — autosituat în interiorul unui discurs de legitimare politică cu funcții bine precizate în angrenajul sistemului comunist — îi ia acum locul abordarea detașat-critică a problemei, unde nota de relativism devine consecința atitudinală a reprezentării națiunii și naționalismelor mai curînd în cadrele unui proces de producție socială decât ale unui „dat” natural sau ale unui evoluționism organicist cu accente finalist-istorice.

Astfel, după tonul dat de cîțiva cercetători din străinătate, excelenți cunoscători și ai limbii și ai lumii românești în ansamblu — antropologi precum Katherine Verdery sau Claude Karnoouh, istorici precum Ken Jowitt, Dennis Deletant, dar și Irina Livezeanu, politologi precum Tom Gallagher sau Vladimir Tismăneanu, fără a omite exegeți ai spațiului cultural interbelic precum Sorin Alexandrescu, Leon Volovici sau Alexandra Laignel-Lavastine, — cu toții, cercetători sau observatori politici ce au oferit cîteva modele incitante de analiză — domeniul a consemnat destul de repede și contribuții din partea cercetătorilor autohtoni. Cîmpul de reflecție a ajuns să se reordoneze de-a lungul liniilor de forță date de specificul discursiv al cîtorva discipline socio-umane de prestigiu. Una dintre ele, cu un impact notabil la un nivel mai larg al conștiinței identitare a românilor e reprezentată de noua reflecție istorică, unde se cer neapărat menționate lucrările consistente ale unor Lucian Boia, Sorin Antohi sau Sorin Mitu. Este o zonă în care reevaluarea „miturilor” naționaliste a adus cu sine și autoreflexivitatea necesară actului istoriografic. Și, fără îndoială, este îmbucurător faptul că mentalitatea pe care o primenește această nouă manieră de abordare în chiar nucleul dur al științelor istorice își află corespondentul și la nivelul „istoriei de masă” pe care o propagă o bună parte a manualelor alternative destinate circuitului școlar.

O altă redirecționare importantă are loc la nivelul discursului propriu sociologiei și științelor politice. Anchete de teren și studii recente — cum sînt cele realizate de IMAS (București) sau CCRIT (Cluj) — sînt menite să contribuie la pozitivarea discursului — și, implicit, detensionarea discuțiilor despre naționalism — furnizînd argumente și date cu suport empiric reconstrucțiilor teoretice actuale și, implicit, reformulărilor principale din spațiul politologiei. Rezultatul imediat vizibil al tuturor acestor reorientări îl reprezintă, fără îndoială, reculul radicalismelor etno-naționaliste și reelaborarea limbajului politic pe o arie suficient de extinsă ca să facă posibilă și schimbarea *stilurilor* de gestionare politică a problematicilor generale. Mutația e importantă și marchează, pe de o parte, erodarea ideologică a opțiunii național-comuniste, iar pe de alta pregătește terenul pentru o ajustare mentalitară generală în conformitate cu valorile democrațiilor de tip occidental.

Pe aceste teren, noul volum publicat de Andrei Roth, profesor clujean de sociologie politică, vine să traseze cîteva clarificări esențiale. Cu un titlu menit să atenționeze de la început asupra necesității opțiunilor valorice cardinale, *Naționalism sau democratism?* (Editura Pro Europa, Tîrgu-Mureș, 1999), cartea se instalează pe terenul — încă inconfortabil astăzi — al reevaluărilor politicilor naționaliste din perspectiva evoluțiilor istorice recente și alternativelor deschise de prăbușirea comunismului. Volumul reunește studii mai vechi ale autorului, apărute în diferite publicații românești și străine într-un ansamblu care, finalmente, se dovedește suficient de cuprinzător și sistematic pentru a acoperi un titlu altfel destul de ambițios.

Cartea se dorește — și reușește în cea mai mare parte — să acopere tematic problemele teoretice ridicate de naționalism punînd accentul mai ales pe emergența problematicii relațiilor dintre majoritari și minoritari în context românesc. Împărțită în trei secțiuni — o parte ce tratează cadrul conceptual al problemei împreună cu conotațiile sale ideologice complexe, o alta ce clarifică, făcînd cu generozitate apel la date istorice și statistice relevante, temele specifice minorităților mai importante din România (maghiarii, germanii, romii, evreii) și o a treia consacrată consecințelor politicilor etnonaționaliste și soluțiilor posibile de urmat — lucrarea lui Andrei Roth își propune să sistematizeze un hățiș de probleme ale conștiinței identitare, marcată adesea de falsificări autoflatante, confuzii dar și dileme inventate. Ca și națiunea, naționalismul este privit ca un epifenomen al *modernității*, cu toate paradoxurile pe care, în centrul și răsăritul Europei le implică neîmplinirile ei. Pe de o parte, „naționalismul este un produs al modernității sociale” — atrage atenția Andrei Roth formulînd ceea ce el

numește „paradoxul naționalismului” — iar „accentuarea sa, agresivitatea sa” pe de altă parte „constituie un reflex al *întîzierii* (s.a.) procesului de modernizare și a frustrărilor de tot felul provocate de această întîziere” (p.17). E o concepție în fond evoluționistă, ce privește națiunea ca „formă *modernă* (s.a.) a etnicității”, iar conștiința națională drept „conștiință identitară a unei mari comunități de oameni, drept principal liant al solidarității sociale într-o societate în care forța integratoare a tradiționalelor comunități mici și medii a dispărut sau s-a redus considerabil” (p. 15). Spre deosebire de conștiința națională, naționalismul apare ca un fel de falsă conștiință, o formă de „hipertrofie” și „pervertire” a acesteia, fiind ostil manifestărilor alterității.

„Titlul cărții ...repetă intenționat ... pe cel al unei lucrări de referință din istoria ideilor românești privitoare la națiune, statul național, relațiile interetnice, precum și la sensul și valoarea structurilor sociale și politice moderne, anume aceea a lui A. C. Popovici, *Naționalism sau democrație...*” — ni se atrage atenția chiar din *Cuvîntul înainte*.

Lucrarea se dorește astfel o abordare frontală, lipsită de menajamente a unor chestiuni care, de regulă, cînd nu conduc de-a dreptul la malformări cosmetizante și partizane ale realității, se mențin la nivelul unei tăceri jenate și pudibonde. Nimic de acest fel în cartea lui Andrei Roth, studiu în care o anume directete a afirmațiilor ține să sublinieze implicit obligativitatea unor delimitări în primul rînd de natură etică. Este remarcabilă, aici, căutarea tonului just și a judecății nepărtinitoare, laolaltă cu asumarea tranșantă a opțiunilor proprii. De unde un discurs care, în efortul său de obiectivare, nu exclude, în buna tradiție a unei exigențe weberiene, declararea propriei opțiuni. O componentă normativă subiacentă e implicită, astfel, în distincțiile propuse: avem de-a face cu o prezentare teoretică a conceptelor fondatoare cu care operează teoriile curente despre naționalism și în același timp un îndreptar politic în care naționalismul este contrapus unor valori politice centrate în jurul conceptului de democrație. „Pornind de la aceeași recunoaștere a incompatibilității dintre naționalism și democratism, însă în opoziție cu A. C. Popovici și cu toată linia de gîndire pe care a reprezentat-o emblematic, opțiunea mea clară și univocă este pentru democrația împlinită în practica vieții publice, *împotriva naționalismului*” (s. m. – M. L., p.11)

Merită să observăm nuanța din sintagma reținută la sfîrșitul frazei: opțiunea pentru democrație implică recuzarea (...democratică?) a pozițiilor naționaliste. Esența normativă a analizelor propuse de Andrei Roth este dată, prin urmare, de autosituarea politică a autorului într-o paradigmă ce pre-definește termenii comparațiilor, incluzîndu-le într-un schematism ideologic întrucîtva bipolar. După logica trasată mai sus, urmează să identificăm atitudinile democratice și să facem în continuare distincțiile corecte: valorizările vor veni de la sine. În fond, e de notat că, preluînd antinomia formulată de Popovici, autorul a căzut și în capcana logicii exclusive a predecesorului citat, construind o simetrie falsă a contrapunerilor.

În realitate, contradicția dintre naționalism și democrație este doar parțială. Într-adevăr, naționalismul, ca practică politică frecvent întîlnită în secolul nostru, lasă puțin loc manifestărilor democratice, tînzînd să subordoneze libertățile civice unui principiu ce subestimează afirmarea individuală sau chiar de grup în favoarea mega-grupului numit „națiune”. În numele ei — entitate politică greu de angajat în actul efectiv al exercitării unei „puteri a națiunii” ca atare, altfel decît în termenii unei afirmări reprezentative în plan politic și cultural-simbolice la nivel identitar — se exercită, de fapt, progresiv, un control din ce în ce mai restrictiv din punctul de vedere al participării politice a membrilor comunității naționale înșiși. Este pentru că monopolul asupra definirii națiunii ca atare și instrumentelor de control politic care se revendică prin aceasta, laolaltă cu obișnuința excluderii nu numai a entităților „străine”, dar și a „străinilor interiori” („trădătorii de neam” care, virtual, pot fi întîlniți chiar în grupul majorității) induc arbitrariul practicilor de legitimare și nevoia subiecților politici de a-și proteja individualitatea prin plasarea ei în proximitatea (și controlul) grupurilor dominante care se revendică prin naționalism. De aici și derivatele totalitare în regimurile legitimate exclusiv printr-un atare principiu: naționalismul produce un efect de concentrare a puterii în mîna unui grup din ce în ce mai restrîns de beneficiari politici, care se autorecomandă ca „profeți” sau „salvatori ai națiunii” și — complementar — unul de autoprotejare submisivă din partea majorității populației, prin acceptarea controlului absolut. Naționalismul este una dintre mașinile cele mai sigure de produs dictaturi.

Luată în sens invers, însă, relația nu mai este atît de tare. Democrația este — prin însăși toleranța pe care o presupune — permeabilă la naționalism. Mai mult chiar, o serie de democrații contemporane dovedite stabile se construiesc prin asocierea unui ingredient nebulos naționalist, ce tind să „naturalizeze” și să dea conținut loialității cetățenești și atașamentului față de stat. Și aceasta fără a mai pune la socoteală că secolul XIX — care marchează debutul generalizării modelului regimului democratic — fondează acest nou principiu de guvernare pe un val naționalist. Fie că face apel la sentimentul civic — co-apartenența la o comunitate fondată pe un statut

etic-juridic și un sistem de garanții colective ce asigură securitatea individului în sistemul politic (în versiunea americană a definirii națiunii) — fie că face apel la identificatorii de tip culturali („identitatea etnică”). Aceasta înseamnă că naționalismele își pot permite — din motive de „coerență” — să fie radicale și totalitare, dar democrațiile nu, datorită tocmai echilibrului instabil care le determină natura. Iată de ce rareori conceptul naționalist apare reconstruit radical.

Cum este el înțeles din perspectiva autorului volumului de față? „Naționalismul se definește, în opinia mea, — scrie el — prin trei note fundamentale: etnocentrism, xenofobie și tendința spre etnocrație. Cele trei note sînt inseparabil legate între ele, se atrag și se completează reciproc. Prin aceste note ale sale, *naționalismul hipertrofiază și deformează conștiința identității propriei națiuni*, (s.m. — M.L.) cultivă un mod de gîndire impregnat de prejudecăți, un mod de gîndire în care mitul și utopia precumpănesc asupra raționalității științifice” (p. 81). Precizare importantă: încercînd să înțeleagă logica distincției dintre un naționalism „bun” și unul „rău” (delimitările de aici ale profesorului Roth au făcut între timp carieră, fără ca autorul ei să fie întotdeauna citat), acesta face distincție între naționalism și conștiință identitară. Naționalismul este, prin urmare, potențial destructiv, căci alterează conștiința identitară, care, aceasta din urmă e legitimă și „firească”. Problema — nu doar teoretică — care se pune este că, în fond, naționalismul se legitimează prin aceleași elemente prin care e definită chiar identitatea: „aceasta are deopotrivă componente cognitive, afective și volitive — scrie Andrei Roth; include conștiința descendenței comune a etniei, a spiritualității sale specifice, unice și irepetabile, a valorilor imanente culturii proprii, atașamentul sentimental la toate acestea, precum și voința de a apăra și cultiva identitatea etnică dată” (p. 79) Or, problema este că naționalismul, ca „voință de a apăra și cultiva”...etc., face cam același lucru...

Dincolo de aceste nuanțări — care țin mai degrabă de litera formulărilor decît de spiritul lor — conținutul fiecărui capitol propune subiecte incitante. Remarcabile sînt cele în care sînt clarificate concepte fundamentale precum etnocentrismul, naționalismul sau prejudecata etnică sau paginile în care sînt amendate derivatele politice contemporane ale naționalismului românesc. Cititorul puțin familiarizat cu realitatea problemelor minorităților din România poate afla informații de sinteză foarte interesante în sistematicile și profundele analize dedicate maghiarilor, germanilor și mai ales evreilor din România — contribuții care fac din *Naționalism sau democratism?* una dintre lucrările de neocolit în bibliografia de limbă română a problemei. □

Marius Lazăr